"LEJLA DAWL TA' QAMAR"

Ta' ANTON AGIUS MUSCAT

ID-DWAL tat-triqat kienu jidhru jnemnmu 'l hawn u 'l hinn mal-gżira kollha.

Biswit kien hemm id-dwal tar-Rabat. Għall-għajn li rat sewwa dik il-quċċata matul il-jum, setgħet tintebah liema mid-dwal kienu jaqtgħu fid-dalma t-trufijiet u l-meddiet tas-swar tal-Kastell il-Qadim. Taħtu kien hemm roqgħa mdawla iżjed mill-bqija: it-Tokk; u lejn il-lemin il-bozoz wasslu san-naħa ta' Misraħ San Franġisk u lejn ix-xellug sriebet ta' dwal ġibdu lejn Kerċem, Għarb u Munxar.

Tixħet il-ħarsa 'l hinn mir-Rabat tilmaħ bħal imsiebaħ ta' dwal inemnmu fuq il-għoljiet taż-Żebbuġ, ix-Xagħra u n-Nadur.

Is-sriebet ta' dwal matul it-triqat juruk 'il fejn jiġbdu din jew dik it-triq, u fejn jinġemgħu d-dwejriet ta' l-irħula.

Tifrex il-ħarsa n-naħa tal-lemin, mit-tieqa tal-kamra stajt tara l-ġemgħa msiebaħ ta' bozoz ta' l-elettriku, f'għamla ta' rota ta' karettun, li juruk ir-raħal imdaqqas tax-Xewkija.

Mill-ħoġor tat-tieqa għajnejk jilmħu mill-qrib żewġ sriebet ta' dwal, f'għamla ta' salib: wieħed jieħu mir-raħal għar-Rabat u d-dwal hawn jispiċċaw mill-bidu tal-wita raba' ġmielha magħrufa bi Għien is-Sultan; u s-serbut l-ieħor jieħu, wieħed lejn Ta' Ċenċ u l-ieħor lejn il-Munxar.

Barra dawn l-imsiebaħ ta' dawl elettriku li firdu s-swedija ta' l-art, wiċċ il-qamar mela l-qiegħa ta' l-art b'dawlu, wara li dam jaħsibha xi ftit jitlax minn wara l-għolja tal-Qala.

Mit-tarf lemini tat-triq kienet tinstama' ġejja xi ftit tal-għagħa; ċorma tfal, qabda żgħażagħ, l-iżjed xbejbiet, u ġemgħa ta' rġiel u nisa, bosta minnhom imdaħħlin fiż-żmien, kienu qegħdin jistennew biex jaraw wirja ta' films mogħtijin fil-beraħ minn xi nies tal-Gvern.

Fil-ħin instama' leħen jidwi min-naħa ta' fejn kien ġej dak il-għagħa jwissi lil kulħadd li l-Gvern kellu l-għoġba li jibgħat in-nies tiegħu f'dak ir-raħal sabiex isir wirja ta' films ta' tagħlim għal kulħadd, u barra turija ta' film dwar l-indafa fid-dar, kellhom jintwerew oħrajn dwar ħtiġijiet fit-trobbija xjentifika ta' xi bhejjem, dwar kif igħadduha t-tfal fi skola f'art imbiegħda, u dwar il-ġmiel u l-ġid li jinsabu f'artijiet kbar u mbiegħda. Kull wieħed, l-iżjed it-tfal, mid-deher kien ħerqan li jibdew il-films għax il-għagħa ma raqditx qabel ma l-liżar ħa

l-ħajja bix-xbiħat u l-misraħ beda jidwi bid-daqq u l-ilħna tal-film.

Għajr il-ħsejjes tal-film għaddej, xejn ma nstama' jikser il-ħemda.

B'danakollu fit-triq kien hemm roqgħa żgħira ta' nies miġbura qaqoċċa, jitħaddtu. Wieħed minnhom deher bħallikieku il-wieħed li l-aktar jaf xi jgħid fosthom għax il-bqija kienu aktar jisimgħuh milli jgħidu tagħhom. Leħnu beda jasal 'il fuq u trid jew ma tridx, tisimgħu f'dak li kellu xi jgħid lill-miġemgħa ta' madwaru. Jekk għall-ewwel ma tixtieqx tissamma' kliemu, iżda billi nstama' jgħid xi ġrajja, ħarstek tmil lejh u widnejk jaqbdu kliemu.

"Mela! Ara x'jien ngħidilkom: il-lum mhux dari, u lir-Russja ma jagħmlux li jridu biha".

"U kif għidtilkom: wara l-Kżar kien hemm Stalin; miet Stalin, issa għandhom lil Kruschev, u jekk jonqos dan, ikun hemm ieħor minfloku".

"Araw ftit!"

U wara li qam minn bilqiegħda u reġa' qagħad fuq is-siġġu, u waqt li sewwa ħwejġu mit-tikmix, lesta ruħu biex bħallikieku sa jibda ġrajja ta' min jisimagħha. L-erbat iħbieb ta' madwaru, min fuq il-għatba, min fuq banketta u min fuq siġġu, ma lissnux kelma u bis-sabar kollu stennewh jibda.

"Mela żmien ilu, ħabta ta' sittin sena ilu, ir-Russu ma kienx li hu l-lum u jekk kien irid xi ħaġa, ried jitlobha".

"Darba mar għand it-Tork u qallu: 'Pjaċir irrid minn għandek'."

" 'Għidli', wieġbu t-Tork".

" 'Irridek tħallini ngħaddi mill-Bosfru', talab ir-Russu"

" 'Ma jistax ikun', wieġbu xott it-Tork".

"Il-Bosfru, għandkom tkunu tafu, hu medda baħar dejjaq, wiesgħa daqs bejn Għawdex u Malta, iżda twil sewwa, mili u mili. It-Tork dejjem żamm idu iebsa fuq il-Bosfru u dejjem kien għajjur għalih u ma ried lil ħadd jindaħallu jew jisraqlu xi ftit mill-jedd li għandu fuqu. U ħa ngħidilkom: it-Tork mela l-Bosfru fortizzi u min jiftillu jarra rasu u jibqa' dieħel, jaqla' xebgħa nar liema bħalha".

"Araw kif fl-Ewwel Gwerra Kbira l-Ingliż jaħbat għall-Bosfru u kien niżżel is-suldati tiegħu f'Gallipoli biex jaħbat għall-qalba, ħa ngħidu hekk, tat-Tork, iżda ma għamel xejn".

"U ġara li t-Tork ma ħalliex lir-Russu jgħaddi, għax dak iż-żmien it-Tork kien iħossu qawwi. Iżda l-lum ir-Russu, jekk jiftillu jrid jgħaddi xi erba' biċċiet tal-gwerra mill-Bosfru, kemm igħid lit-Tork x'fiħsiebu jagħmel, u t-Tork iħallih bla tkewtil xejn".

Kif temm kliemu, għadda ħafif ħafif il-maktur fuq ġbinu wasa' u fuq xofftejh, u wara li lesta, reġa' qiegħdu fuq spalltu il-lemenija mibruma li ma ngħidlekx. Qam minn fuq is-siġġu u raġa':

"U kif għidtilkom: wara l-Kżar tala' Stalin u wara Stalin laħaq Kruschev u wara dan jilħaq ieħor".

Waqaf.

Ċaqlaq is-siġġu minn fejn kien u qiegħdu qagħda oħra: messu ħa jara jitbandalx u raġa' qagħad bilqiegħda fuqu.

"Għax", raġa' beda, "tridu tkunu tafu l-ġrajja kollha biex tifhmu sewwa l-biċċa kif ġrat".

"Mela, il-Kżar kien isaltan fuq ir-Russja kollha meta faqqgħet il-Gwera l-Kbira, Ma noqgħodx ngħidilkom x'ġara fiha dik il-gwerra, għalkemm, hemm xi tgħid dwarha u kemm tqabdu fiha".

"Ġara li fir-Russja qamu għall-Kżar u bdiet gwerra bejn Russu u ieħor, bejn il-Bojod u l-Homor, bejn dawk tar-reliġjon u dawk ta' bla reliġjon, ħa tifhmuni. Il-Kżar qatluh; il-kbarat tħarbtu, ġera d-demm, u l-Homor ġew minn fuq, ħadu l-Gvern f'idejhom u tala' Stalin. U Stalin, wara żmien, kellu jħabbat wiċċu mal-gwerra li għaddiet. Meta dan miet, tala' Kruschev, dak li għandna l-lum".

Kif temm kliemu, minn fejn kienet qiegħda ssir il-wirja ta' films, instama' f'daqqa waħda ċapċip, għagħa ta' kliem, daħk u għajat ta' tfal. Kien intemm l-ewwel rukkell films.

Il-pulizija waħdieni tar-raħal kien wieqaf f'nofs it-triq għarroqgħa dawl tal-bozza mwaħħla fil-faħal kbir, imdawwar bi ħġieġ ikħal, imdendel fuq ras il-bieb tal-Għassa tar-raħal.

Kif instama' l-għajat, ta daqqa ta' għajn 'l isfel, għax ittriq tmil ftit għan-niżla, u tħajjar imur jagħti titwila.

Ma damx miexi qajla wisq billi raġa' waqa' s-skiet hekk kif beda jdur it-tieni rukkell ta' films. Dlonk dar lura lejn il-bieb tal-Għassa għax il-qanpiena ta' l-elettriku tat-telefon, imwaħħla ħdejn ras il-bieb ta' barra, qabdet iċċempel kemm tiflaħ, u biċ-ċenċil tagħha bħallikieku riedet tqajjem l-erwieħ minn qabarhom.

Il-pulizija ħeffef il-pass u kif qorob lejn il-Għassa, lissen minn taħt l-Isien: "Dan x'sata' nqala'."

Kif daħal u qabad it-telefon f'idu u refgħu, dik il-qanpiena waqfet mill-ħsejjes li kienet qiegħda tagħmel.

Fit-triq raġa' waqa' s-sliem.

U hekk dik ir-roqgħa ħbieb setgħu jisimgħu mill-ġdid 'il ħabibhom jissokta ġrajjietu.

"U kif għidtilkom: wara l-Kżar tela' Stalin, wara Stalin ġie Kruschev, u wara Kruschev għad jiġi ieħor".

Waqaf: għadda l-maktur fuq ġbinu u raġa' serrħu fuq spalltu. Qam bilwieqfa mill-ġdid u raġa' beda:

"Wara dik it-taqliba kollha fir-Russja, wara li neħħew il-Kżar u ħa l-ħakma f'idu Stalin, id-dinja kif iddur ġarrbet taħwida".

"Wara l-Ewwel Gwerra Kbira, waqa' għaks fuq id-dinja jwaħħxek".

"F'Malta naqas ix-xogħol u bosta nies siefret u telqet għal għonq it-triq. X'ġara? L-Amerka wkoll kien hemm nuqqas ta' ħobż, u kien hemm min mar u sab ruħu b'idejh waħda wara u l-oħra quddiem. Tiftakruhom lil Peppi u lil Kikku? Kellhom jibagħtulhom il-flus minn hawn sabiex jerġgħu lura għax innaqra li ħadu magħhom, kiluha u waqgħu qiegħda. Batiet ingħid in-nies dawk is-snin!"

"Mela fl-Amerka nqala' Roosevelt li bi kliemu ħeġġeġ l-Amerka kollha u laħaq President. Kien jaf jitħaddet, moħħu jilħaqlu u ried iġib l-Amerka 'l quddiem".

"Qalilhom: 'Jeħtieġ inqumu qawma fuq tagħna u ninġabru minn din it-taħbila li ninsabu fiha'."

"Hu ma qagħadx ilaqlaqhielhom, meta qallhom: 'Artna kulħadd jista' jgħix fiha: għandu l-jedd li jgħix mingħajr xkiel, kemm l-Iswed u kemm l-Abjad'."

"Tridu tkunu tafu li s-Suwed fl-Amerka ma kinux miġjubin minn xi Bojod, l-aktar dawk il-Bojod li jgħixu n-naħa ta' isfel ta' l-Amerka".

"Dawn is-Suwed erħilhom iħaddmuhom matulek ja jum, fir-raba', fid-djar, fil-fabbriki—u qligħ ftit. Kulħadd fuq ix-xogħol: kemm irġiel u kemm nisa u tfal. Il-għera u l-mard fuq kulħadd: ma hemmx għażla bejn nisa, tfal u rġiel..."

Hawn baxxa leħnu, iltewa 'l quddiem biex dak li għandu jgħid, jingħad biss lill-miġemgħa, u l-barranin ma jaqbdux kliemu.

Biex tagħqad, dak il-ħin inqalgħet karrozza u waqt li qasmet ir-raħal għaddiet mit-triq u bit-tkarwit tar-roti u ċ-ċekċik tal-makna, imliet it-triq bil-ħsejjes.

U hekk ġara li min xtaq jisma' x'ingħad b'leħen baxx, jekk ma kienx wieħed minn tax-xirka, baqa' b'xiber imnieħer.

Kif reġgħet waqgħet il-ħemda, leħnu ssokta l-ġrajja.

"Mela Roosevelt għaraf jieħu r-riedni tal-Gvern f'idu u meta kien jitkellem in-nies kienet tinġabar b'folol kbar biex tisimgħu. U ħa ngħidilkom: kien ikollu misraħ kbir daqs minn hawn sar-Rabat, kollu kemm hu maħnuq bin-nies".

U kif qal hekk firex idu madwaru biex bħallikieku jfiehem b'tixjira t'idu l-medda ta' art li kien fih il-misraħ li semmielhom lil ħbiebu.

"Aħna mill-Awstralja konna naqraw u konna nkunu nafu x'inhu jsir u xi jgħid lin-nies fl-Amerka. Araw: tgħiduli xejn; hawn ma tawkomx gazzetti f'idejkom biex tkunu tafu x'inhu jgħaddi mad-dinja madwarkom!"

U kif temm dal-kliem, qam bilwieqfa minn fuq is-siġġu, b'sebgħu l-werrej mitfugħ lejn il-qawra, b'leħen ħerqan u aktarx mgħaddab, tenna:

"Tgħiduli xejn: trid taqra biex tkun taf x'inhu jiġri madwarek: inklele mejjet int u moħħok ma jġibx ħlief x'inhu jagħmel għajrek f'raħlek".

Waqaf.

Ħafen il-maktur minn fuq spalltu: għaddieh fuq xofftejh u ġbinu, serrħu mill-ġdid fuq spalltu l-lemenija, u raġa' qagħad bilqiegħda.

Ħbiebu ma lissnux kelma waqt li ħarsu lejh: la qablu miegħu, lanqas merewh, u bis-sabar stennewh jissokta.

"Kif għidtilkom: wara l-Kżar kellhom lil Stalin u wara Stalin ġie Kruschev u jiġi biex jonqos dan, jitla' ieħor".

"U barra r-Russja, fl-Ewropa d-dinja ma qagħditx b'sabarha".

"Il-Ġermaniż kellu 'l Hitler; it-Taljan kellu lil Mussolini; u l-Ispanjol ra ma' wiċċu gwerra f'pajjiżu li ħallietu bla nifs: sa ma fl-aħħar rajna wara biebna l-Aħħar Gwerra Kbira li minnha Malta u Għawdex laqqtu biċċa sewwa".

"Ġrajja twila ta' x'għadda mill-Ewropa wara li laħaq Stalin fir-Russja".

"Il-Ġermaniż beda jarma baxx baxx u ħadd ma żammu".

"It-Taljan fl-aħħar għamel paċi mal-Papa għax Mussolini kiteb ftehim miegħu ta' ħbiberija, billi fiż-żmien, qabel ma qatlu 'l Kżar u tala' Stalin—ħa niftiehmu qabel il-Gwerra l-Kbira—kien inqala' t-tilwim bejn il-Papa u t-Taljan, għax it-Taljan ried jieħu taħt idejh l-artijiet tal-Papa".

"Mela! Kieku Mussolini ried li l-Italja timxi 'l quddiem, imma, ħej!, ma għarafx iżomm għajnejh miftuħa biex ma jilgħetx. Jien qrajt x'kitbu nies li jafu, u jgħidulek li kieku għaraf jimxi, sata' mexxa l-biċċa aktar b'għaqal, imma x-xitan għamieh u ried jikber f'daqqa u daħħal 'il pajjiżu fi gwerra li minnha ħareġ tellief.".

"Niġu għall-Ispanjol"

"L-Ispanjol ra pajjiżu mtertaq mill-ġlied ta' bejn dawk li qablu mal-Gvern u dawk li riedu lil Franco jilħaq fil-Gvern, u dan Franco rebaħ u sal-lum għadu fil-ħakma fi Spanja".

Bilkemm laħaq temm kliemu li min-naħa t'isfel tat-triq ma nstamax ħabta u sabta ġeġwiġija ta' ilħna jitkellmu għoli f'daqqa, xi tisfira, u wieħed isieħ lill-ieħor: il-wirja ta' films kienet waslet fi tmiemha għax leħen għoli minn fuq il-kaxxa tal-kliem dlonk instama' jwissi li l-wirja spiċċat u waqt li jittama kulħadd jithenna bil-wirja, xtaq il-lejl it-tajjeb lil kull min kien hemm.

Il-pulizija tar-raħal, wieqaf għad-dawl tal-fanal ikħal tal-Għassa, jisma' dwar ġrajjiet imgħoddija, meta ra n-nies titferrex lejn darha u sama' dak il-għagħa kollu, qal: "Għandna x-xogħol", u qabad miexi 'l isfel lejn fejn saret il-wirja ta' films, biex jagħti daqqa ta' għajn.

Dak il-għagħa ta' nies, l-aktar ta' tfal, huma u għaddejjin mit-triq, tefa għal kollox leħen ħabibna.

Dan ukoll waqaf, għax kemm hu u kemm min kien qiegħed jisimgħu, ma kellhomx moħħ haġ'oħra għajr li jaraw min hu għaddej lura lejn daru.

U billi kien daħal il-ħin, dik il-ġemgħa ħbieb bħallikieku deħrilha li għal dik il-lejla kienu semgħu u ntqal biżżejjed, għax kull wieħed sellem lill-ieħor u nġabar f'daru.

Hekk intemmet dik it-taħdita nhar dik il-lejla dawl ta' qamar.

Tabilħaqq ħasra li qatt ma ġiet ix-xoqqa f'moxtha biex wieħed igħidlu, lil dak li b'sabar qagħad ifiehem ruħu daqshekk tajjeb dwar ġrajjiet imgħoddija, li wieħed sama' kliemu bil-għaqal kollu u l-ġabra li tistħoqq lil min jaf xi jgħid.